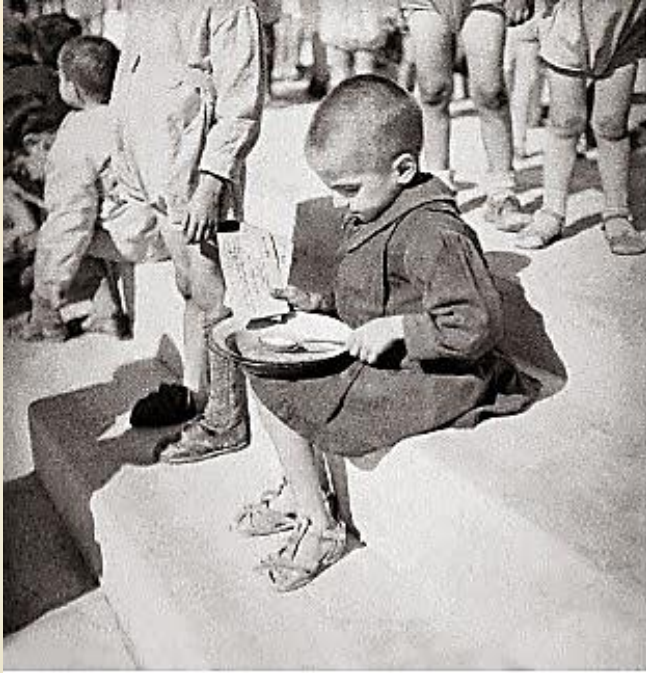

Βούλα Παπαϊωάννου, «Συσσίτιο στη "Στέγη
της Δραπετσώνας"», 1942-43.
Φωτογρ. Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη.

Ο ιστορικός οπτικός γραμματισμός:
Παραδειγματική αξιοποίηση
οπτικών πηγών για τη διδασκαλία της
διατροφικής κρίσης
στην Ελλάδα της Κατοχής

Παναγιώτης Πυρπυρήs
Συντονιστής Εκπαιδευτικού Έργου ΠΕ02

Οι οπτικές πηγές
των σχολικών εγχειριδίων
Ιστορίας

συνοδεύουν μεν την ιστορική αφήγηση
και, σπανιότερα, πλαισιώνουν τη
διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας

ΌΜΩΣ ΣΤΗΝ ΠΛΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥΣ

- Δεν προσεγγίζονται κριτικά

- δεν επιτρέπουν την κινητοποίηση της
ιστορικής φαντασίας και ευνοούν
την ιστορική ενσυναίσθηση

- δεν δίνουν τη
δυνατότητα
πολυπρισματικής
προσέγγισης

υπέχουν θέση οιονεί
αυτόπτη μάρτυρα

στις επετειακές τελετές
χρησιμοποιούνται συνήθως με
επική μουσική υπόκρουση και με
μοναδικό, ίσως, στόχο την
μετάδοση αισθήματος εθνικής
υπερηφάνειας

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στο ελληνικό σχολείο το μάθημα της Ιστορίας :

- i) στηρίζεται σε γεγονοτολογική και γραμμική αφήγηση (που είναι έντονα εθνοκεντρική),
- ii) διδάσκεται συνήθως από καθέδρας και από εκπαιδευτικούς που στην πλειονότητά τους «δεν έχουν αποκτήσει [...] επαγγελματική εξειδίκευση, δεν παρακολουθούν τις εξελίξεις στην ιστοριογραφία, δεν έχουν στις περισσότερες περιπτώσεις συνείδηση των ριζικών επιστημολογικών μετατοπίσεων [...] στο γνωστικό πεδίο που διακονούν» (Γ. Κόκκινος)

...έχουν ως συνέπεια

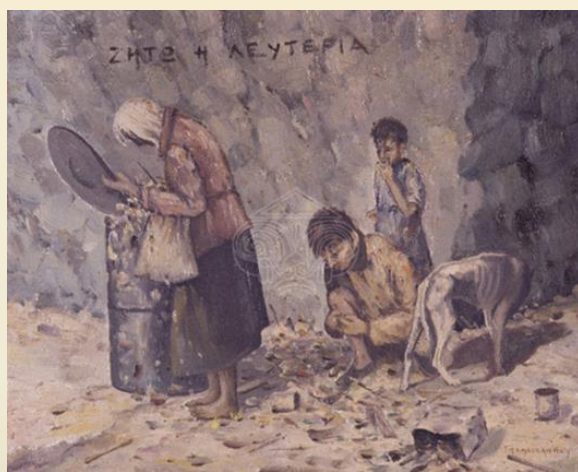
να διαμορφώνουμε στη νέα γενιά ιστορική μνήμη σε μεγάλο βαθμό επιλεκτική, μια μνήμη δίχως **κρίση**, μια μνήμη, η οποία, όπως γράφει ο Ζακ Λε Γκοφ, «εμφανίζεται ως ουσιαστικά μυθική, παραμορφωμένη, αναχρονιστική».

Όμως, «η ιστορία οφείλει να διαφωτίζει τη μνήμη και να τη βοηθάει να επανορθώνει τα σφάλματά της».

Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και μνήμη*, μτφ. Γ. Κουμπουρλής, Νεφέλη, Αθήνα 1998, σ. 159-160

Η «διαφώτιση της μνήμης»– και η καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης - είναι διπλά αναγκαίες ιδίως όταν ο/η εκπαιδευτικός αποφασίζει να αξιοποιήσει καλλιτεχνήματα με ιστορικό περιεχόμενο, διότι **η τέχνη** :

- κινητοποιεί το συναίσθημα, που συχνά «μπλοκάρει» τη λειτουργία της κριτικής σκέψης,
- πολλές φορές ήταν – και είναι – *στρατευμένη* : βρέθηκε – και βρίσκεται - στην υπηρεσία εξουσιαστικών μηχανισμών (είτε αυτών που έχουν την εξουσία ή επιθυμούν να διατηρηθούν σ' αυτήν είτε εκείνων που την αμφισβητούν κι προσδοκούν να την καταλάβουν)
- οι καλλιτέχνες (ζωγράφοι, σκιτσογράφοι, φωτογράφοι, κινηματογραφιστές, ποιητές, πεζογράφοι κ.ά.), που με τα έργα τους αναφέρονται στα ιστορικά γεγονότα προτείνουν **συγκεκριμένες** «αναγνώσεις» τους / ανήκουν στους «διαχειριστές της μνήμης» .

Γ. Παπαϊωάννου, Κατοχή

Παραγωγή

Πότε, πού και από ποιόν;
Για ποιον λόγο;
Για ποιους;

Περιγραφή - Συσχετισμοί

Διαστάσεις του τόπου και του χρόνου
(Ποιος/ποιοι εικονίζονται; Τι; Πότε; Πού;)
Ιστορικές και πολιτιστικές διασυνδέσεις
Διαθέσεις και συναισθήματα
Νοήματα, μήνυμα / μηνύματα

Αναλυτική προσέγγιση

Πρωταγωνιστές : ενδυμασία, στάση
σώματος, ύφος, ενέργεια κ.ο.κ.
Υλικά (ποια και γιατί)
Σχέση μορφής και περιεχομένου
Μέθοδοι/τεχνικές αφήγησης
Τι τονίζεται; Τι έχει παραλειφθεί και γιατί;
Σύμβολα (εντοπισμός – ερμηνεία)

Οπτικές πηγές

Συσχετισμός/αντιπαραβολή του
περιεχομένου/μηνύματος με
άλλες ιστορικές πηγές

Νόημα/Αξία

- Όταν φιλοτεχνήθηκε
- Σήμερα
- Για τον δημιουργό
- Για τον παραγγελιοδότη
- Για μένα
- Για τη χώρα μου
- Για άλλους πολιτισμούς

Χρήση άλλων πηγών

για αποσαφήνιση (περιεχομένου-
συμβόλων)

Μεθοδική παρατήρηση σε 4 φάσεις

1η: Προσεκτική παρατήρηση/
υποθέσεις/ ερωτήματα

2η: Εντοπισμός συμβόλων.
Απόπειρα ερμηνείας

3η: Έλεγχος υποθέσεων.
Αξιολόγηση συνθηκών και
πλαισίου δημιουργίας,
προθέσεων δημιουργού

4η: Συσχετισμός και συγκρίσεις
με άλλα έργα της ίδιας ή
άλλης εποχής, με το ίδιο
θέμα, άλλης μορφής κλπ.

Πρώτη ανάγνωση
Υποκειμενική σύλληψη

Δεύτερη ανάγνωση
Δίνονται ή εκμαιεύονται
στοιχεία

Χρήση και άλλων πηγών

Πηγές: D. Perkins (1994). *The Intelligent Eye*. Harvard Graduate School of Education.
Philip Yenawine (2014³). *Visual Thinking Strategies. Using Art to Deepen Learning across School Disciplines*, Harvard Education Press, Cambridge

Γιατί σενάριο με θέμα τη διατροφική κρίση στην Ελλάδα της Κατοχής

- Ο λιμός στην Κατοχή είναι ένα ιστορικό γεγονός με ποικίλες συνέπειες, που δεν σχετίζεται μόνο με τη συλλογική ιστορική μας μνήμη· η πείνα είναι δυστυχώς δίπλα μας.
- Στα σχολικά εγχειρίδια της *Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας* προσεγγίζεται με τρόπο «προβληματικό».

Παρεπόμενα/κίνδυνοι

Οι αδυναμίες των σχολικών εγχειριδίων και των εκπαιδευτικών συντελούν ώστε οι μαθητές/τριες:

- να σχηματίζουν την εσφαλμένη εντύπωση πως τα ιστορικά γεγονότα δεν έχουν πολύπλοκο χαρακτήρα,
- να μην μυούνται σε τεχνικές ανάλυσης, αποκωδικοποίησης και ερμηνείας των αφηγηματικών δομών που συνέχουν κάθε μορφής ιστορικό τεκμήριο (Jerzy Topolski),
- να στερούνται γνώσεων που θα τους επιτρέψουν να ερμηνεύσουν γεγονότα που θα προσεγγίσουν σε επόμενα κεφάλαια,
- να είναι ευεπίφοροι στην επίδραση της δημόσιας ιστορίας.

Ένα σενάριο βασισμένο κυρίως σε οπτικές ιστορικές πηγές;

ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ:

- Η εικόνα σήμερα συνιστά κυρίαρχο κώδικα και μέσο επικοινωνίας → αναγκαίος ο οπτικός γραμματισμός
- Η ιστορία συνιστά μια ροή με πολλές όψεις και πολλά κέντρα. Ένα από αυτά τα κέντρα μας το παρέχουν οι καλλιτέχνες. Άλλωστε, «η τέχνη δεν είναι παρά καρπός του τρόπου με τον οποίο μια ευαίσθητη ιδιοσυγκρασία ερμηνεύει κάποια **στιγμιότυπα**, κάποια **γεγονότα της ζωής** και της ύπαρξής μας» (Φ. Γκ. Λόρκα).

•

Ένα σενάριο βασισμένο σε οπτικές ιστορικές πηγές

- ασκεί τους μαθητές/τριες στη μεθοδική και κριτική προσέγγιση κάθε εικόνας
- επιτρέπει τη κριτική συνεξέταση ποικίλων, άλλοτε αλλησυμπληρούμενων κι άλλοτε αλληλοαναιρούμενων, ιστορικών πηγών,
- είναι δυνατόν να υλοποιηθεί ως διαθεματικό σχέδιο εργασίας με παράλληλη στήριξη από το μάθημα της Αισθητικής Αγωγής.

**Η διατροφική κρίση στην Ελλάδα της Κατοχής :
Σενάριο με αξιοποίηση ιστορικών οπτικών πηγών**

Σκοπός :

**να αποτελέσει παράδειγμα, όχι υπόδειγμα, διδακτικής
μεθοδολογίας που:**

- εξοικειώνει τους μαθητές/τριες με διαφορετικούς τρόπους αφήγησης των ιστορικών γεγονότων και με τα ερμηνευτικά εργαλεία των εικαστικών τεχνών,
- τους ωθεί σε μεθοδική (συν-)επεξεργασία ποικίλων ιστορικών πηγών, άλλοτε αλληλοαναιρούμενων κι άλλοτε αλλησυμπληρούμενων,
- υπηρετεί τις αρχές της ανακαλυπτικής, ενεργητικής και ομαδοσυνεργατικής μάθησης.

Η διατροφική κρίση στην Ελλάδα της Κατοχής :

Σενάριο με αξιοποίηση ιστορικών οπτικών πηγών

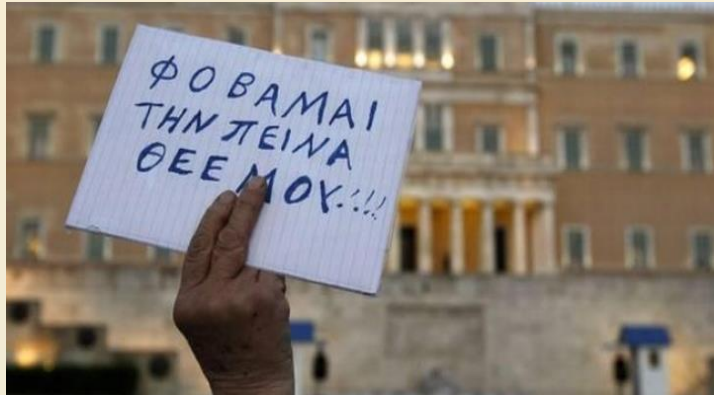
Στόχοι:

- να κατανοήσουν οι μαθητές/τριες τα προβλήματα που επέφερε η πείνα στην καθημερινή ζωή και να βιώσουν το αίσθημα της στέρησης,
- να συνειδητοποιήσουν τη σύνδεση της τέχνης με τη ζωή και τα βιώματα των ανθρώπων,
- να διακρίνουν τη διαφορετική προσέγγιση και τις διαφορετικές στοχεύσεις του κάθε δημιουργού,
- να αξιοποιούν τις γνώσεις τους ώστε να προσεγγίζουν κριτικά τις οπτικές πηγές ,
- να αναπτύξουν δεξιότητες αποτελεσματικής αναζήτησης και ανάλυσης πληροφοριών,
- να εξασκηθούν στην παραγωγή παρουσιάσεων (ppt ή βίντεο) με τα μέσα που τους προσφέρονται
- να αποκτήσουν ιστορική σκέψη και να αναπτύξουν δεξιότητες ενσυναίσθησης,
- να ενστερνιστούν παναθρώπινες αξίες και δημοκρατική συνείδηση (Τα έργα της που έχουν επιλεγεί δεν υπηρετούν πάντοτε τη λογική της πιστής αναπαράστασης αλλά της έκφρασης του πόνου και του τραύματος, που έχει πανανθρώπινη σημασία)

- **Προτεινόμενη διάρκεια:** Δύο συνεχόμενες διδακτικές ώρες
- **Υλικά και Μέσα:** Σχολικός πίνακας, Χάρτης της Ελλάδας σε απλή ή διαδραστική μορφή, Βιντεοπροβολέας, Σύνδεση στο διαδίκτυο (προαιρετικά)
- **Προϋπάρχουσα γνώση:** Η καλή γνώση του μακροϊστορικού πλαισίου (Η προσέγγιση του «ατομικού», της δράσης των απλών ανθρώπων (η «Ιστορία από τα κάτω») γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να ενταχθεί στη «μεγάλη εικόνα» και σε μια συγκριτική οπτική) → Οι μαθητές θα πρέπει να γνωρίζουν τα βασικά γεγονότα του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου και να έχουν εμπεδώσει την ιστορική έννοια της *Γερμανικής Κατοχής*.
- **Sine qua non προϋπόθεση :** Ο σεβασμός των «πειθαρχιών της ιστορίας» : Η ιστορική έρευνα και ερμηνεία βασίζονται σε αυστηρή μέθοδο και εμπειρική ανάλυση, η διδασκαλία της ιστορίας αξιοποιεί τα νεότερα πορίσματα της ειδικής διδακτικής

Αφόρμηση:

- 1) βίντεο : «Πείνα στον κόσμο» (διάρκειας 2:21 λεπτών - https://www.youtube.com/watch?v=UBWh7_kfF8c)
ή/και
- 2) φωτογραφίες από τη σημερινή Ελλάδα ή τον κόσμο

Αξιοποίηση της αρχής της μετάβασης από το παρόν στο παρελθόν και της προσέγγισης της διδακτέας ύλης ως προβλήματος προς επίλυση.

Ο εκπαιδευτικός καλεί τους μαθητές να αναρωτηθούν :

A) αν η πείνα είναι ένα σύγχρονο πρόβλημα που αφορά κυρίως ή μόνο τις χώρες του λεγόμενου *Τρίτου Κόσμου*, ή αν είναι δυνατόν να εμφανιστεί σε οποιαδήποτε χώρα κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες,

B) αν οι Έλληνες έχουν κατά τον 20^ο αιώνα υποφέρει από λιμό και, αν ναι, πότε συνέβη αυτό.

Προκειμένου η τάξη να οικειωθεί το κλίμα της εποχής, ο εκπαιδευτικός προβάλλει απόσπασμα (διάρκειας 5 λεπτών από το ντοκιμαντέρ της ET2 «1940 – Γερμανική Κατοχή. Η καθημερινότητα των Ελλήνων» (<https://www.youtube.com/watch?v=-7qIP09CNGY>)

Ή

κάποιες από τις φωτογραφίες και τα εικαστικά έργα που αποτυπώνουν την πείνα στην Ελλάδα την περίοδο της Κατοχής

και ζητά από τους μαθητές να εκφράσουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις που τους προκαλούν τα προβληθέντα αναπαραστατικά συστήματα - Σημειώνει τις απαντήσεις τους στον πίνακα.

Ακολουθεί ο σχηματισμός των ομάδων εργασίας

Δραστηριότητα 1^η των Ομάδων Εργασίας

Γιάννης Κεφαλληνός, *Το κουφάρι του αλόγου*, 1942

- **Δίνονται** 4 έργα (i. Σχέδιο του Ορέστη Κανέλλη για την πείνα την περίοδο της Κατοχής, ii. *Βασανιστήρια* της Β. Κατράκη, iii. *Το κουφάρι του αλόγου* του Γ. Κεφαλληνού, iv. *Ο τρελός* του Τ. Αλεβίζου) και **ζητείται** από τους μαθητές/τριες να:
α) να **παρατηρήσουν** το περιεχόμενο και τη μορφή του καθενός και συζητήσουν γι' αυτά, β) να **υποθέσουν τους λόγους** για τους οποίους καλλιτέχνες επέλεξαν τα εικονιζόμενα θέματα, καθώς και τις **προθέσεις** τους (τι νομίζετε ότι τους ώθησε στην επιλογή του θέματός τους; σε τι ενδεχομένως αποσκοπούσαν;)
- **Στόχοι:** η συναισθηματική κινητοποίηση των μαθητών, η εφαρμογή των αρχών της μεθοδικής παρατήρησης, η σύνδεση της ιστορικής πραγματικότητας με τα έργα

Δραστηριότητα 2^η των Ομάδων Εργασίας

- **Ζητείται** από τους μαθητές/τριες να γράψουν ένα ρεπορτάζ για τον λιμό σαν να ήταν δημοσιογράφοι της εποχής της Κατοχής . Το άρθρο τους θα συνοδεύεται από φωτογραφία και γράφημα στατιστικών στοιχείων.
- **Υλικό:** πίνακας με στατιστικά στοιχεία - μαρτυρίες* - φωτογραφίες (από τις οποίες καλούνται να επιλέξουν μία και να αιτιολογήσουν την επιλογή τους).

***Αποσπάσματα** από τα *Τετράδια Ημερολογίου* του Γ. Θεοτοκά, τον Κοινό λόγο της Έλλης Παπαδημητρίου & από τις *Συνταγές της... πείνας...* της Ελένης Νικολαΐδου -**Πίνακας** «Δηλωθέντων θανάτων στην Αθήνα, 1940-1945 (κατά μήνα και έτος).

Στόχοι: η καλλιέργεια ενσυναίσθησης και η άσκηση στην ανάλυση και σύνθεση γραπτού (ιστορικού) λόγου, η αξιοποίηση των ΤΠΕ.

Αναμένεται :

- η ενεργοποίηση της νοητικής διαδικασίας της σύλληψης και εννόησης των σκέψεων, των συναισθημάτων και των προσδοκιών των ιστορικών υποκειμένων, ώστε να πραγματοποιηθεί ενσυναισθητική ιστορική ανάπτυξη με τη συνδρομή της ιστορικής γνώσης και φαντασίας.
- (Πρόκειται για μια διαδικασία που βοηθά στην προσέγγιση και κατανόηση των δομικών, δευτέρου επιπέδου, ιστορικών εννοιών).

Δραστηριότητες 3^η & 4^η των Ομάδων Εργασίας

- 3^η δραστηριότητα: προσέγγιση μίας γελοιογραφίας και ενός σκίτσου του Φ. Δημητριάδη, με τη συνδρομή δύο μικρής έκτασης κειμένων που αναφέρονται στις στοχεύσεις των σκιτσογράφων της εποχής.
Ζητείται: η επισήμανση των επιδιώξεων του δημιουργού και των μέσων που χρησιμοποίησε για να τις επιτύχει.
- 4^η δραστηριότητα : **Ζητείται** ο εμπλουτισμός σκίτσου του Φ. Δημητριάδη με σύντομο διάλογο των εικονιζόμενων προσώπων ή, **εναλλακτικά**, δημιουργία σχετικού σκίτσου που θα παρουσιαστεί ως δρώμενο
- **Στόχοι**: η εφαρμογή των αρχών της μεθοδικής παρατήρησης και η δημιουργική έκφραση

Δραστηριότητα 5^η των Ομάδων Εργασίας

Δίνεται το παρακάτω κείμενο και **ζητείται** από τους μαθητές/τριες να συζητήσουν τους λόγους για τους οποίους κάποια καλλιτεχνήματα προκάλεσαν την αντίδραση των κατοχικών δυνάμεων διαμέσου της τότε κατοχικής κυβέρνησης και να σχολιάσουν τις κατηγορίες που απαγγέλθηκαν στους καλλιτέχνες.

Στόχοι: η κριτική προσέγγιση και η αποδόμηση του μύθου περί *συλλογικής αντίστασης*

«Το 1942 στην Πανελλήνια Έκθεση Ελλήνων Καλλιτεχνών που έλαβε χώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, δίπλα στα πορτρέτα, τις νεκρές φύσεις και τα τοπία, μερικοί καλλιτέχνες παρουσιάζουν συνθέσεις που απεικονίζουν τη φριχτή καθημερινότητα των πεινασμένων, τις τραγικές συνθήκες ζωής, σκηνές που δηλώνουν ξεκάθαρα, που αναδεικνύονται σε αλγεινά σύμβολα μιας ζοφερής πραγματικότητας. [...] Η έκθεση προκαλεί τη βίαιη αντίδραση των αρχών της Κατοχής. Οι καλλιτέχνες Κανάς, Κεφαληνός, Τ. Αλεβίζος (Τάσσος), και Κορογιαννάκης οδηγούνται στις φυλακές. Το κατηγορητήριο: “Δημιουργία πνεύματος ηττοπάθειας σε καιρό πολέμου” και “κομμουνιστική δραστηριότητα”».

Γ.Μπόλης, Α. Τάσσος - Σύγχρονοι Έλληνες Εικαστικοί, εκδ. Τα Νέα, Αθήνα ,χ.χ., σ. 36-37 [Διασκευή]

Τίτλος:.....

Δραστηριότητα 6^η & 7^η των Ομάδων Εργασίας (η επιλογή για την πραγμάτευση της μίας εκ των δύο επαφίεται στον διδάσκοντα)

- Ανάλυση και σύγκριση της ιστοριογραφικής αναπαράστασης με μια κινηματογραφική ταινία (απόσπασμα από την ταινία *Το ξυπόλητο τάγμα* του Γκρεγκ Τάλας, 1953*) **ή/και** με νεότερες εικαστικές απεικονίσεις (δύο από τους πίνακες που φιλοτέχνησε ο Χαράλ. Στέφος δεκαετία του 1960 και ένα απόσπασμα από συνέντευξη που έδωσε ο καλλιτεχνης).
- **Ζητούμενα:** παρατήρηση δομικών και μορφικών στοιχείων, συζήτηση για τον αν το υλικό προσφέρει ικανοποιητική ιστορική εικόνα, αν συλλαμβάνει το κλίμα της εποχής, προβληματισμός για την επιρροή που ασκεί, αν ο δημιουργός προσέγγισε τους στόχους του κ.λπ.

*

<i>Σκηνή</i>	<i>Πρόθεση-λειτουργία</i>	<i>Ιστορικά σχόλια (Με βάση άλλες πηγές ή ιστοριογραφικά κείμενα)</i>
-πλάνο (πρόσωπα, τόπος, χρονολογίες, συμπεριφορές, κοστούμια, τεχνικές κλπ)		
-αφήγηση		
-διάλογοι		
-μουσική		

Όταν στην Κατοχή δύο φίλοι αντάμωναν, άκουε κανείς συχνά την εξής κουβέντα:

-Καλημέρα. Πόσα;

-Δεκαπέντε.

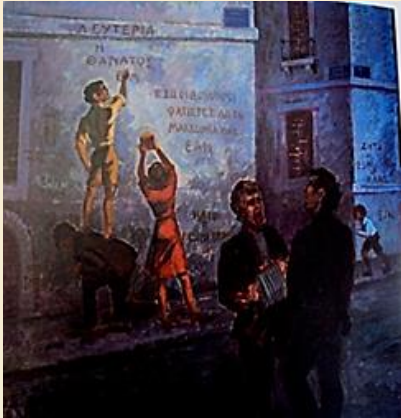
-Εσύ;

-Είκοσι.

Επρόκειτο για τα κιλά που έχασαν.

- Οι τελευταίες δραστηριότητες επιτρέπουν στον εκπαιδευτικό, καθώς κάνει την σύνοψη/ανακεφαλαίωση, να «κλείσει το μάθημα» με έναν τόνο αισιοδοξίας και να διαγράψει έτσι τα (αρνητικά) αισθήματα που είχαν γραφεί στον σχολικό πίνακα κατά την αφόρμηση...

Εργασία για το σπίτι

Ηλ. Φέρτης, Γράφουν
συνθήματα στους δρόμους

- Παρουσίαση (σε power point ή βίντεο) της δραστηριότητα Ελλήνων καλλιτεχνών (ζωγράφων ή/και χαρακτών, ή σκιτσογράφων ή φωτογράφων) κατά τη διάρκεια είτε του ελληνοϊταλικού πολέμου είτε της Κατοχής. Την παρουσίασή τους, που μπορούν να την εμπλουτίσουν με υλικό από το διαδίκτυο, καλούνται να τη στηρίξουν σε τέσσερις άξονες/ενότητες : i) στα γεγονότα που ενέπνευσαν τους καλλιτέχνες, ii) στον τρόπο (ή τους τρόπους) που αυτοί τα παρουσίασαν και iii) στις στοχεύσεις που είχαν και iv) τις αντιδράσεις που προκάλεσαν.

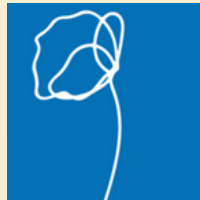
ή

- Οι μαθητές μπορούν να διερευνήσουν τωρινές παρόμοιες καταστάσεις αναζητώντας στο διαδίκτυο αντίστοιχων καλλιτεχνικών αναπαραστάσεων της πραγματικότητας σύγχρονων πολέμων (λ.χ. αυτού στη Συρία). – Κοινά στοιχεία & διαφορές (Η κοινωνική πραγματικότητα, στη χώρα μας και αλλού, επιτρέπει τέτοια επέκταση. Τα εναύσματα είναι, δυστυχώς, πολλά και ποικίλα).

Ανάλογη αξιοποίηση
μπορεί να γίνει με βάση
το υλικό του αρχείου
MOG

ΣΑΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ

Σχέδιο του Ηλία Φέρτη, *Γυναίκες στο απόσπασμα*